

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УТВОРЕННЯМИ

Проблема розробки класифікації економічних злочинів організованих злочинних утворень* в криміналістиці не досліджувалась. На наш погляд, вона належить до числа актуальних наукових досліджень. Це пояснюється значимістю класифікації економічних злочинів організованих злочинних утворень для формування нових методик розслідування, удосконалювання методик виявлення і розкриття економічних злочинів.

Теоретична сторона проблеми побудови загальної системи криміналістичної класифікації злочинів привертала увагу криміналістів на різних етапах становлення і розвитку даної науки [Див.: напр. 1]. Концептуальні положення загальної криміналістичної класифікації злочинів були розроблені В. А. Образцовим [2], Р. С. Белкіним [3, с.326].

Особливості виникнення криміналістики як науки, її місця в системі дисциплін кримінально-правового циклу позначилися на розробці методик розслідування злочинів. Зокрема, криміналісти у своїх роботах посилалися на кримінально-правову класифікацію злочинів, передбачених Кримінальним кодексом. Ця класифікація є обґрунтованою, необхідною і придатною для вирішення низки криміналістичних завдань. «Проте, розподіл злочинів у главах Особливої частини Кримінального кодексу, в залежності від об'єктів посягання, не в усіх випадках належним чином забезпечує ґносеологічні потреби криміналістичної теорії і слідчої практики», вказує Белкін Р.С. [3, с.8]. Тому на думку більшості дослідників, класифікація злочинів у методиці розслідування повинна виходити не тільки з кримінально-правових, але і з криміналістичних характеристик. Підставами криміналістичної класифікації мають бути суттєві ознаки об'єктів, що класифікуються. Зокрема, це: дані про способи вчинення злочинів, обстановку, предмети злочинного посягання, знаряддя, мотиви, наслідки злочинної діяльності та ін. Криміналістична класифікація злочинів сприятиме виявленню закономірностей діянь, як загальних, так і специфічних для окремих груп і підгруп, розробці методичних рекомендацій по їх виявленню.

Теоретичні основи загальної системи криміналістичної класифікації злочинів, розроблені відомими криміналістами, були використані дослідниками прикладної спрямованості. Зокрема, питання криміналістичної класифікації злочинів, що вчинюються в господарській сфері, були досліджувані В. А. Образцовим і В. Б. Ястребовим [4, с.56-66]; посадових злочинів – А. В. Дуловим [5, с.37]. Криміналістична класифікація економічних злочинів розроблена Є. Г. Джакшиєвим [6] і Г. А. Матусовським [7, с.34-45]. Незважаючи на те, що економічні злочини в останні роки, як правило, скоюються організованими злочинними утвореннями, питання побудови їх криміналі-

* Організовані злочинні утворення – це організовані групи, злочинні організації, спільності.

тичної класифікації науковцями не розглядалися. Дослідження даної проблеми тісно пов'язане з кримінально-правовою, кримінологічною класифікацією економічних злочинів організованих злочинних утворень і криміналістичною класифікацією економічних злочинів.

Аналізуючи різноманітні точки зору про проблему побудови загальної системи криміналістичної класифікації злочинів у методиці розслідування, класифікації різноманітних видових методик, вважаємо, що при розробці криміналістичної класифікації економічних злочинів організованих злочинних утворень необхідно враховувати кримінально-правову класифікацію як основу.

На наш погляд, як основний критерій кримінально-правової класифікації економічних злочинів організованих злочинних груп варто розглядати ступінь суспільної небезпеки. Він викладений у Особливій частині кримінального права різноманітних родових об'єктів економічних злочинів. Чинним Кримінальним кодексом України передбачені дев'ять видів економічних злочинів, вчинених організованими злочинними групами. Вони розташовані в різних главах КК України. У цьому зв'язку кримінально-правову класифікацію зазначених злочинів варто розглядати як систему груп і видів економічних злочинів організованих груп.

Можна виділити три групи економічних злочинів, що скоюють організовані злочинні утворення. Зокрема, вони розміщені у главах КК України: «Інші злочини проти держави»; «Злочини проти державної і колективної власності»; «Господарчі злочини».

До першої групи відноситься контрабанда (ст. 70 КК), скоєна групою осіб, що організувалися для заняття контрабандою.

Друга група кримінально-правової класифікації включає злочини проти державної і колективної власності. У цій групі нормою КК визначене вимагання державної або колективної власності, вчинене організованою групою (ст. 86² КК).

Третя група кримінально-правової класифікації економічних злочинів організованих злочинних груп об'єднує господарські злочини, вчинені організованою групою. До них відносяться: порушення порядку випуску (емісії) цінних паперів (ст. 148⁸ КК), спекуляція (ст. 154 КК), штучне підвищення і підтримка високих цін на товари народного споживання і послуги населенню (ст. 155⁵ КК), незаконна торгова діяльність (ч. 3 ст. 155⁶ КК), змова про фіксування цін (ст. 155⁷ КК), протидія законної підприємницької діяльності (ст. 155⁸ КК).

Проектом нового КК України, визначені дві групи злочинів, що містять кваліфікаційну ознаку складу злочину – організовану групу. Це: 1) злочини проти власності (крадіжка, грабїж, розбій, вимагання, шахрайство, присвоєння, розтрата майна або заволодіння їм шляхом зловживання службовим становищем); 2) злочини в сфері господарської діяльності (виготовлення, збереження, придбання, перевезення, пересилка, ввіз в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, документів на переказ або доступ до банківських рахунків або державних цінних паперів; контрабанда; протидія законної підприємницької діяльності; легалізація (відмивання) коштів і іншого

майна, здобутого злочинним шляхом; незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірної клейма; порушення порядку випуску (емісії) або обороту цінних паперів; змова про підвищення або фіксування цін; незаконна приватизація майна державних підприємств; незаконні дії відносно приватизаційних паперів).

Безсумнівно те, що кримінально-правова класифікація економічних злочинів організованих злочинних утворень є основною. Водночас, вважаємо, що при розробці криміналістичної класифікації даного виду злочинів та наявності їх специфічних суб'єктів (організованих груп, злочинних організацій, злочинної спільності) необхідно враховувати ще й кримінологічну класифікацію вказаного виду злочинів. Одні автори при виборі основних критеріїв кримінологічної класифікації економічної організованої злочинності виходять із характеру, форм та причин злочинної діяльності [8, с.300], інші, крім зазначених критеріїв, враховують: ступінь організованості, масштаби злочинної діяльності, спеціалізацію у визначених видах злочинного бізнесу, чисельний склад злочинних утворень [9, с.420-423]. Зокрема, С. В. Максимов визначив у сфері економіки наступні види злочинності: корисливу, майново некорисливу, посадову, господарську (економічну) і особливо небезпечну злочинність [10]. Водночас варто погодитися з думкою Л. М. Давиденко, який вважає, що злочини, що вчинюються у зв'язку з господарською діяльністю, можуть бути класифіковані відповідно до основних галузей народного господарства [11, с.24-26].

Резюмуючи наукові підходи кримінологів, думаємо, що, незважаючи на їхнє розходження, вони мають значення і можуть бути враховані при побудові криміналістичної класифікації економічних злочинів організованих злочинних утворень.

Як уже раніш відзначалося, питання криміналістичної класифікації економічних злочинів були предметом наукового дослідження. Про це свідчить низка дисертаційних досліджень, монографій, наукових статей. Водночас слід зазначити, що одні дослідники проблеми класифікації економічних злочинів обмежувалися рамками традиційних злочинів у сфері господарської діяльності [12, с.26], інші визначали сутність криміналістичної класифікації корисливих злочинів у сфері економіки [6, с.11-12] та вважали за доцільне розглядати криміналістичну класифікацію економічних злочинів як систему їхніх груп і видів, що передбачені відповідними нормами КК України. На думку Г. А. Матусовського, криміналістичну класифікацію класу економічних злочинів складають:

1) злочини у сфері відносин власності, пов'язані із шахрайством (ст. 83), службовою діяльністю: розкраданням державного або колективного майна шляхом присвоєння, розтрати або зловживання службовим становищем (ст. 84);

2) злочини у сфері виконання бюджету: порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 80³); видання нормативних актів, що змінюють прибутки і витрати бюджету у супереч визначеному законом порядку (ст. 80⁴);

3) злочини у сфері фінансових відносин: виготовлення або збут підроблених грошей або цінних паперів (ст. 79); порушення правил про валютні операції (ст. 80); приховання валютного виторгу (ст. 80¹); ухилення від сплати податків (ст. 148²); порушення порядку випуску (емісії) і обороту цінних паперів (ст. 148⁸); підробка знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 153); незаконне виготовлення, підробка, використання або збут незаконно виготовлених і отриманих або підроблених марок акцизного збору (ст. 153¹);

4) злочини у сфері підприємницьких відносин: заняття забороненими видами підприємницької діяльності (ст. 148); порушення порядку заняття підприємницькою діяльністю (ст. 148³); фіктивне підприємництво (ст. 148⁴); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 148⁵); виготовлення спиртних напоїв та торгівля ними (ст. 149); спекуляція (ст. 154); незаконна торгова діяльність (ст. 155⁶); протидія законній підприємницькій діяльності (ст. 155⁸); приховування банкрутства (ст. 156³);

5) злочини у сфері захисту від монополізму та недобросовісної конкуренції: незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять собою комерційну таємницю (ст. 148⁶); розголошення комерційної таємниці (ст. 148⁷); штучне підвищення і підтримання високих цін на товари народного споживання та послуги населенню (ст. 155⁵); зговір про фіксування цін (ст. 155⁷); примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 198²);

6) злочини в сфері обслуговування населення: випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 147); обман покупців (ст. 155); обман замовників (ст. 155¹); одержання незаконної винагороди від громадян за виконання робіт, зв'язаних з обслуговуванням населення (ст. 155²); порушення правил торгівлі (ст. 155³);

7) злочини в сфері митного регулювання: контрабанда (ст. 70) [7, с.42-43].

Безсумнівно, приведена Г. А. Матусовським криміналістична класифікація економічних злочинів має певне теоретичне значення для формування нових криміналістичних методик розслідування економічних злочинів, для розробки криміналістичної класифікації економічних злочинів організованих злочинних утворень.

Водночас слід визначити, ще проблема побудови криміналістичної класифікації економічних злочинів організованих злочинних утворень є актуальною не тільки для криміналістичної науки, але і для практичної діяльності правоохоронних органів України. Дослідження даної проблеми насамперед вимагає аналізу як теоретичних підходів, так і статистичних даних правоохоронних органів: МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України та правової статистики судових органів. При аналізі офіційних статистичних даних правоохоронних органів необхідно враховувати і те, що у кримінальному законодавстві України відсутнє визначення організованої злочинної групи, злочинної організації, злочинної спільності. Недосконалість законодавства ускладнює виявлення та розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними утвореннями, негативно впливає на ведення статистичних обліків. Зокрема, спецпідрозділи органів МВС з ме-

тою покращання показників про виявлення і розслідування злочинів організованих груп у відповідному розділі правової статистики перебільшують кількість виявлених ними у звітному періоді організованих груп. Вони включають до звіту кількість виявлених ними злочинів, вчинених групою осіб, або групою осіб за попередньою змовою. У зв'язку з цим, «найбільше небезпечна законспірована економічна організована злочинність, що заподіює величезну шкоду суспільству та державі, практично не виявляється, а тому і статистика про організовану злочинність зрушена до її примітивних кримінальних форм» [8, с.305]. Недосконалість чинного законодавства та правової статистики правоохоронних органів ускладнює криміналістичне вивчення економічної організованої злочинності, розробку методики розслідування економічних злочинів організованих злочинних утворень.

Водночас слід зазначити, що злочини, вчинені в сфері економічної діяльності організованими групами, мають загальні характеристики, збігаються за низкою основних елементів. Об'єднання зазначених злочинів в окрему систему (клас) викликає необхідність наукової розробки як загальних питань виявлення, розкриття і розслідування економічних злочинів організованих злочинних утворень, так і «диференційованих підходів до удосконалювання традиційних методик, формування нових криміналістичних методик (так сказати, методик нового покоління), побудованих на більш ефективних рекомендаціях, використанні експрес-методів оцінки ознак злочинів, систем типових версій, програм розслідування» [7, с.42].

Аналіз основних положень криміналістичної класифікації економічних злочинів, закономірностей, пов'язаних із формуванням, функціонуванням і розвитком кримінальної діяльності організованих злочинних форм у сфері економічної діяльності дозволяє розглядати криміналістичну класифікацію як систему окремих видів економічних злочинів організованих злочинних утворень. Специфіка криміналістики, як у теорії, так і практичної діяльності, лежить, насамперед, у площині ситуаційного аспекту вчинення економічних злочинів організованими злочинними утвореннями, особливостях слідоутворення та самих слідів, засобів вчинення злочинів. Тому характерною рисою криміналістичної класифікації зазначених злочинів є те, що кожний із цих елементів криміналістичних характеристик може виступати підставою класифікації економічних злочинів організованих злочинних утворень.

Виходячи з цього, вважаємо, що криміналістичну класифікацію економічних злочинів, вчинених організованими злочинними утвореннями, доцільно розглядати як систему груп злочинів, підгруп та видів, передбачених КК України. У цій системі можна виділити чотири групи економічних злочинів, специфічним суб'єктом яких є організовані групи, злочинні організації, спільність.

Перша група – це злочини організованих злочинних утворень, що відносяться до особливо небезпечних економічних злочинів. Зокрема, це злочини у сфері: а) зовнішньо-економічної діяльності – економічна контрабанда (ст. 70 КК), вчинена організованими групами, злочинними організаціями); б) функціонування і розвитку цінних паперів і фондового ринку – виготовлення або збут організованою групою підроблених білетів державної скарб-

ниці, квитків Національного банку, металеві монети, державних цінних паперів або іноземної валюти (ст. 79 КК); порушення організованими групами порядку випуску (емісії) і обороту цінних паперів (ст. 148⁸ КК).

Друга група – це злочини організованих злочинних утворень у сфері відносин власності. У цю групу входять: а) злочинні посягання організованих груп, злочинних організацій на державне або колективне майно в різноманітних галузях, тобто розкрадання шляхом присвоєння, розтрати; посадові розкрадання шляхом зловживання службовим становищем (ст. ст. 84 – 86¹ КК); економічне шахрайство організованих груп, тобто розкрадання шляхом обману чи зловживання довірою (ст. ст. 83, 86¹ КК); б) злочинні посягання організованих груп, злочинних організацій, спільності на фінансові, бюджетні, кредитні, інвестиційні кошти шляхом проникнення в інформаційні системи; фінансового шахрайства, в тому числі з використанням інформаційних технологій (ст. ст. 83, 84, 86¹ КК) тощо; в) злочинні посягання організованих груп, злочинних організацій, спільності на майно державних підприємств при проведенні приватизації (ст. ст. 84, 86¹ КК).

Третя група – це злочини організованих злочинних утворень у сфері господарської діяльності. У цій групі варто виділити такі підгрупи: 1) злочинні посягання організованих злочинних утворень на виробництво і розподіл: а) виробництво організованими групами підприємців-тіньовиків неякісної продукції (ст. ст. 147, 148⁴ КК); б) реалізація організованими групами неякісної продукції шляхом незаконної торгової діяльності (ст. 155⁶ КК); в) незаконна торгова діяльність організованих злочинних груп (ст. 155⁶ КК); 2) злочинні посягання організованих злочинних утворень на відносини у сфері підприємництва: а) фіктивна підприємницька діяльність організованих груп з метою фінансового шахрайства (ст. ст. 148⁴, 148⁵ КК); б) фіктивне підприємництво організованих груп, злочинних організацій з метою забезпечення легалізації незаконних доходів (ст. 148⁴ КК); в) фінансове шахрайство організованих груп з метою одержання кредитів і пільг (ст. 148⁵ КК); г) протидія організованими групами законної підприємницької діяльності (ст. 155⁸ КК); 3) злочинні посягання організованих злочинних утворень на відносини ціноутворень і ціни: а) штучне підвищення організованими групами, злочинними організаціями та підтримка високих цін на товари народного споживання і послуги населенню (ст. 155⁵ КК); б) змова організованих груп, злочинних організацій про фіксування цін (ст. 155⁷ КК).

Четверта група – це злочини організовано-корумпованих посадових осіб («білокомірцеві» злочинці), уповноважених на виконання державних функцій, організаційно-розпорядницьких або адміністративно-господарських обов'язків. Зокрема, це: 1) злочинні посягання організованих груп на бюджетні кошти, майно державних підприємств при приватизації; 2) незаконна приватизація майна державних підприємств; 3) незаконні дії організовано-корумпованих осіб відносно приватизаційних паперів тощо.

В основі приведеної класифікації економічних злочинів, що вчинюють організовані злочинні утворення, викладені кримінально-правові і криміналістичні класифікаційні критерії. До останніх відносяться: види організованих злочинних утворень; сфери їхньої кримінальної діяльності; предмет зло-

чинного посягання; способи вчинення економічних злочинів. Викладена класифікація економічних злочинів організованих злочинних утворень може бути покладена в основу розробки криміналістичних характеристик, формування методики розслідування економічних злочинів організованих злочинних утворень та нових методик розслідування: як групових, так і підгрупових, видових та комплексних.

Список літератури: 1. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Криминалистика. М., 1971. Колесниченко А. Н. Теоретические проблемы методики расследования преступлений. // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. М., 1973. Образцов В. А. Теоретические основы расследования преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных функций в сфере производства. Иркутск, 1985. Матусовский Г. А. Криминалистическая классификация экономических преступлений. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков, 1999. Шепітько В. Ю. Злочини в сфері економіки: сучасні проблеми криміналістичної науки // Вісник Академії правових наук України. Харків, 1997. – № 4 (11). 2. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск, 1988. 3. Белкин Р. С. Курс криминалистики. М., 1997. Т. 3. 4. Образцов В. А., Ястребов В. Б. О комплексном подходе к проблемам борьбы с преступлениями, совершаемыми в народном хозяйстве // Вопросы борьбы с преступностью. 1978. Вып. 29. 5. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. Минск, 1985. 6. Джакшиев Е. Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов в сфере борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: Автореф. д-ра. юрид. наук. Алма-Ата, 1994. 7. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Х., 1999. 8. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. Мировой криминалистический анализ. М. 1997. 9. Криминология. Под ред. проф. В. Н. Буракова. Санкт-Петербург, 1998. 10. Максимов С. В. Краткий криминологический словарь. М., 1995. 11. Давыденко Л. М. Криминологическая классификация преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1982. Вып. 41. 12. Рохлин В. И. Проблемы совершенствования методик расследования преступлений в сфере хозяйственной деятельности: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. М., 1992.

Надійшла до редколегії 09.01.2001

*І. В. Строков, докторант
Нац. академії внутр. справ України*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Обшук являє собою складну слідчу дію. Це пояснюється значною кількістю процесуальних вимог до його проведення, а так само складною підготовчою частиною і необхідністю дотримання визначеної законом процедури його проведення. Крім того, проведення обшуку породжує проблеми морального характеру, пов'язані із заходами його проведення, тобто необхідністю примусового вторгнення в приміщення, участю сторонніх осіб (понятих), обмеженням прав та свобод громадян, примусовим вилученням предметів, майна, речей тощо.